

Fehér M. István

Lukács egzisztenciális döntése*

I.

Vajda Mihály filozófiai írásaiban újra és újra fölbukkan a Lukács György gondolkodásával való kritikai számvetés igénye; azt lehet mondani, hogy írásai jelentős részét valamilyen formában végigkíséri a Mester életművével való szembenézésre irányuló törekvés. E tény persze korántsem meglepő, hiszen a Budapesti Iskola tagjaként az Iskola többi tagjával együtt döntő ösztönzéseket kapott Lukácstól – olyan ösztönzéseket, melyekre az idő előrehaladtával (az Iskola többi tagjához hasonlóan) egyre kritikusabb szemmel tekintett, s melyektől egyre inkább eltávolodott. Ennek ellenére – ama, helyenként rendkívül kritikus megjegyzések dacára, melyek némelyikét a következőkben még idézni fogom, s melyek talán legprovokatívabbja így hangzik: manapság „Lukács György nem létezik filozófusként” – egy nem régi írásában úgy fogalmazott: amióta Lukácstról először hallott – ami úgy ötven évvel korábban lehetett –, „Lukács nem ereszt azóta sem”.¹ A két kijelentés közti különbség, a kettő közötti távolság nem csekély feszültséget jelez, s azokat a koordinátákat jelöli ki, melyek között Vajdának – s talán nem csupán egyedül neki – a lukácsi életműhöz való viszonya napjainkban szélesebb körökben kifejeződik.

Az állítás „Lukács György nem létezik filozófusként” fölöttébb erőteljes: kiélezett, sarkított, ám hogy légből kapott vagy alaptalan volna, aligha állítható. Elegendő ehhez csupán a hazai vagy nemzetközi filozófiai diszkusszió jelenlegi témáira egy pillantást vetnünk. Lukács György neve – más klasszikus marxista szerzők nevéhez hasonlóan – alig-alig bukkan föl, immár abban az értelemben sem, hogy műve heves kritikákat, dühödtt ellenkezéseket vagy kategorikus elutasításokat váltana ki. Ám, nyilvánvalóan, Lukács filozófiai létezése vagy nem-létezése nem valamifajta statisztikai állításként, a rá való pozitív vagy negatív hivatkozások számának függvényében értendő. Hanem sokkal inkább szubsztanciális értelemben: úgy, hogy korunk filozófiai tudata, úgy tűnik, egyszerűen leírta vagy – ha úgy tetszik – túllépett rajta; úgy, hogy a lukácsi gondolatkörnek napjaink aktuális kérdései számára egyszerűen nincs lényegi mondanivalója, s ebben az értelemben állítható akkor: „Lukács György nem létezik filozófusként”. S mégis, ennek ellenére: ha csak a hazai filozófiai életre pillantunk, azt látjuk, hogy még a kilencvenes években is működött – s még ma is működik – Szegeden az 1979-ben alakult Lukács-kör,² s hogy Lukács egyes időskori gondolatai – talán öntudatlanul, mindenesetre a rá való hivatkozás nélkül – továbbra is, szinte föld alatt hatnak. A Lu-

* Elhangzott a Pécsi Tudományegyetem Filozófia Tanszéke által 2005. május 9-én megrendezésre került „Vajda Mihály filozófiája” című konferencián.

¹ Vajda Mihály: Tükörben, Debrecen, Csokonai, 2001, 14., 7.

² A Kör negyedszázados történetéhez lásd most Sarnyai Tibor: Valódi műhely. A Szegedi Lukács Kör története (1979–2004), Budapest, Áron Kiadó, 2005.

kács-iskola ugyan korán és meglehetősen egyértelműen és egyöntetűen elhatárolódott az időskori *Ontológia* több ezer oldalas kézirathalmazától,³ s félreérthetetlenül kudarcnak nyilvánította, ám a nyolcvanas években szélesebb értelmiségi körök találtak valamiféle kapcsolódást hozzá. S ha Heideggertől distanciálódni akar valaki, akkor azt látni, hogy kritikai elhatárolódásának horizontját ma is nem ritkán az időskori *Ontológia* nembeliség-felfogása rajzolja ki. Ez utóbbi felfogás jelen van már persze *Az esztétikum sajátosságában* – abban a műben, mely korábban még egyetemi generációk sorának jelentett mértékadó vonatkoztatási pontot az esztétikai és művészetelméleti kérdésekben való tájékozódás számára.

Ha egyfelől „Lukács György nem létezik filozófusként”, hogyan, hogy másfelől mégsem „ereszt”? E feszültség fölszínre hozása és nyílt megfogalmazása, úgy gondolom, Vajda föltétlen érdeme. Azt mutatja ugyanis, hogy az első állítással a probléma még koránt sincs elintézve – attól, hogy „Lukács György nem létezik filozófusként”, maga a probléma, a Lukács-probléma – hogy úgy mondjam – nagyon is létezik még. Miként egykor Heideggerről mondták, kőként fekszi meg a kortárs filozófia gyomrát: sem kiköpni, sem lenyelni nem tudja – valami hasonlóra utal Vajda kettős paradox állítása Lukáccsal kapcsolatban: „Lukács György nem létezik filozófusként”, ám ennek ellenére mégsem „ereszt”.⁴ S olyannyira így van ez, olyannyira nem ereszt, hogy az idézett írás vége felé Vajda fölteszi a jellemző kérdést: „De vajon nem a fiatal Lukács kísérete bolyong-e közöttünk?”⁵ Hiszen – hogy csak egyetlen kézenfekvő fiatalkori helyet említsünk – hogy is hangzott „A tragédia metafizikájá”-ban? „Az emberi egzisztencia legmélyebb vágya [...] az ember vágya önnönvalóságára. Az a vágy, hogy a lét csúcsát síkságos életűttá, értelmét mindennapi valósággá váltsa”,⁶ a vágy, hogy életünk kontingenciák sorozatának halmozódásából igazi szükségyszerűségre tegyen szert.⁷ E kísértet, sugallja Vajda, még egyszer visszatérhet.

Mint említettem, a Lukács életművét illető kritikai számvetés keresztülhúzódik Vajda írásain – érvényes ez persze a Budapesti Iskola más tagjaira is. Jelen hozzájárulás keretében szűkre kell szabnom a kört. A lukácsi életműből a továbbiakban az 1918–19-es döntésre, annak gondolati hátterére koncentrálok, s Vajda legutóbbi írásaiban található idevágó reflexiókat próbálok részben rekonstruálni, részben némely vonatkozásban továbbgondolni, új összefüggésekbe rendezni. Hozzájárulásom végén a téma körül folyó diskusszió egy új szempont bevonása általi kiszélesítésére teszek javaslatot.

³ Lásd Fehér Ferenc – Heller Ágnes – Márkus György – Vajda Mihály: „Feljegyzések Lukács elvtársnak az *Ontológiáról* 1968–1969”, *Magyar Filozófiai Szemle* XXII, 1978/1, 88–114. Lásd újabban Kis János: „Lukács György dilemmája”, *A szabadság értelme – az értelem szabadsága. Filozófiai és eszmetörténeti tanulmányok*, szerk. Dénes Iván Zoltán, Budapest, Argumentum Kiadó, 2004, 200.

⁴ Vajda Husserllel kapcsolatban használja ezt a fordulatot: „a [...] megemészthetetlen Husserl kiköphetetlennek bizonyult.” (Tükörben, 40.)

⁵ Uo. 11.

⁶ Lukács György: *Ifjúkori művek*, szerk. Timár Árpád, Budapest, Magvető, 1977, 503.

⁷ Lásd uo., 497. kk.

II.

A jelen összefüggésben az egyik legrelevánsabb észrevétel Vajda „Művészet és játék helyett forradalom – Miért tűnt el Lukács György” című, már idézett írásában található. Lukács „marxizmushoz és kommunizmushoz való fordulása mögött valami mély bizonytalanság rejtett”, írja Vajda.⁸ Lukács ezzel szemben, mint arra a „Tükörben” című írás utal, „biztos tudásra vágyott”. Az utóbbi hely kontextusát érdemes hosszabban is idéznünk.

„Nem az volt a baj, máig sem az a bajom a marxizmussal, Lukács hitével”, írja Vajda, „hogy rá hivatkozva mérhetetlen sok szörnyűséget, égbekiáltó bűnöket követtek el. Megtörtént ez már másokkal is. A baj az, hogy a hitet [...] *biztos és megalapozott tudásnak* tekintik. Hogy nem a kinyilatkoztatásra, hanem a megértő észre hivatkoznak. [...] [Lukács] nem megérteni akart, hanem *biztos tudásra vágyott*. S minthogy egyre kevésbé lehetett biztos benne, hogy az 1919-ben egy hirtelen döntéssel megszerzett biztos tudása valóban tudás, joggal nevezte magát a végén *gescheiterte Existenz*-nek, bukott egzisztenciának.”⁹

Lényeges és minden szempontból jogos ebben az idézetben hit és tudás megkülönböztetésének igénye. Egy utalás erejéig megemlítem, hogy nem volna reménytelen vállalkozás kimutatni, miszerint Lukács még a *Történelem és osztálytudat*ban is érzékeli a kettő közötti különbséget, és saját filozófiai választását ennek megfelelően nem – vagy legalábbis nem egyértelműen – igyekszik *tudásként* föltüntetni. E műnek a történelmi racionalitást állító egyik fontos tézise úgy szól: „a történelmi folyamat a mi tetteinkben, a mi tetteinken keresztül halad végig a maga útján”,¹⁰ ám ez az állítás maga Lukács szerint sem több, mint „módszertani bizonyosság”, melyre „nem létezik anyagi garancia”, s mely bizonyos értelemben egyenesen – mint fogalmaz – „vallásos hitnek” is nevezhető.¹¹ Ez utóbbi megjelölés persze az „opportunistáktól” származik, ám Lukács itt mindazonáltal, némileg provokatív és emfaticus módon, magáévá teszi. Ezzel szemben mondjuk *Az ész trónfosztásában* szereplő megfogalmazásokban ez a nyíltan problematikus jelleg már nem bukkan föl többé: amiről szó van, csupán az, milyen filozófiai nézetrendszer képes megalapozni a racionalitás téziséét, hogy tehát „a dialektikus és történelmi materializmus [...] az egyetlen világnézet, amely a haladást és az ésszerűséget filozófiailag következetesen meg tudja alapozni”.¹² Ám hogy létezik valami olyan, mint a történelemben immanens racionalitás, az immár további problematizálásra nem szoruló, szilárd és megingathatatlan bizonyosságként, s korántsem csupán hitként jelenik meg.

Vajda Mihály idézett kötetének egy másik megállapítása szerint Lukács választását alapjaiban motiválta az a belátás, mely szerint „a filozófia nem képes elvégezni a maga feladatát, nem képes végrehajtani azt a feladatot, melyre hivatott lenne: a már Descartes által vágyott *fundamentum absolutum inconcussum*-ot megteremteni”.¹³ Kicsit lejjebb pedig hasonlóképpen így fogalmaz: Lukács „[a]z egyház helyett egy mozgalomra tált, melynek filozófiája az ő értelmezésében az összhelyzet megoldását ígerte. Egy

⁸ Vajda Mihály: *Tükörben*, 15.

⁹ Uo. 7. sk. (Az első két kiemelés F. M. I.)

¹⁰ Lukács György: *Történelem és osztálytudat*. Budapest, Magvető, 1971, 268.

¹¹ Lukács György: *Történelem és osztálytudat*, 267. k.

¹² Lukács György: *Az ész trónfosztása*. Budapest, Magvető, é. n. (1978) 516.

¹³ Vajda Mihály: *Tükörben*, 16.

új világ ígéretét hozta, mely már pusztán létében is a filozófia megoldhatatlan kérdéseinek megoldása: mégis megteremti szubjektum és objektum identitását”.¹⁴ E második elemzési sík első pillantásra mintha ellentmondana az előbbinek, ám – mint mindjárt röviden utalok rá – valóban megtalálható mindkettő Lukács akkori gondolataiban, és az ellentmondásosság látszata is föloldható.

A tényállás persze fölöttébb paradox, s jellemzően világít rá Lukács gondolati ingadozására. Egyfelől, úgy gondolom, valóban igaz az, hogy – mint Vajda fogalmaz – Lukács „marxizmushoz és kommunizmushoz való fordulása mögött valami *mély bizonytalanság* rejtett”. Ebből az látszanék viszont következni, hogy a marxizmusban Lukács meglelte – vagy legalábbis megelégni vélte – a keresett és vágyott bizonyosságot, azaz benne és általa „*biztos és megalapozott tudásra*” tett szert. Hogy ez mennyire nincs így, illetve hogy a helyzet ennél jóval összetettebb, azt a *Történelem és osztálytudat* kicsit alaposabb elemzése mutathatja meg. Ebből kiténik ugyanis, hogy nem annyira a föltétlen bizonyosságot adó elmélet vezet az általa implikált cselekvéshez, a forradalomhoz, mint inkább fordítva: a cselekvés, a forradalom hivatott valamely új világ megteremtése révén az emberi természetben létrehozni azt a fajta metamorfózist, amely lehetővé teszi a keresett és vágyott ellentmondásmentes abszolút filozófia megalkotását. Egy sajátos gondolati ellenmozgás révén ezáltal az első elemzési szint is igazolódik. A marxista elmélet annyiban vezet ki a bizonytalanságból és nyújt „biztos és megalapozott tudást”, amennyiben olyan cselekvésre ösztönöz, amely a maga végbemeneése során és által a „biztos és megalapozott tudás” létrejöttének ígéretével kecsegtet. Közelebbről szemlélve a „biztos és megalapozott tudás” sajátos értelemben vett megelőlegezéséről, elővételezéséről van tehát szó. A (vélt) bizonyosság felé vezető útra magára rávetül az út végén körvonalazódó cél fénye: a bizonyosság. A hit, hogy adva van valamely út a „biztos és megalapozott tudás” felé, így észrevétlen maga is metamorfózison megy keresztül: e hit, hit jellegét levette – most már önmaga is – „biztos és megalapozott tudássá” válik.

III.

A Lukács 1918–19-es döntését illető, Vajda és a Budapesti Iskola más tagjai által folytatott diszkusszióhoz (nemrég Kis János írt hosszabb tanulmányt Lukács döntéséről¹⁵) szeretnék kiegészítésképpen egy új szempontot javasolni s ezzel a vita horizontját némiképp kitágítani. Nem pozitívításra, hanem egyfajta negativításra, nem tetterre, hanem tett elmulasztására próbálom ráirányítani a figyelmet.

Mivel e megközelítés korántsem kézenfekvő, helyénvaló néhány magyarázó megjegyzés. A negativításokra irányuló vizsgálatokkal óvatosan kell bánni, mivel szokatlanok és jogosságuk rendkívül erősen kontextusfüggő: igazolásukat csakis a mindenkori kontextustól nyerhetik el. Általában ugyanis pozitívításokra, nem negativításokra keresünk magyarázatot. Arra, hogy miért történt az, ami történt, nem pedig arra, hogy miért nem

¹⁴ Vajda Mihály: Tükörben, 16.

¹⁵ Lásd Kis János: „Lukács György dilemmája”, A szabadság értelme – az értelem szabadsága. Filozófiai és eszmetörténeti tanulmányok, szerk. Dénes Iván Zoltán, Budapest, Argumentum Kiadó, 2004, 167–200. E tanulmány, melyre részleteiben itt nem lehet kitérni, visszatekintve összegzi a tanítványok (Heller, Márkus, Vajda, Kis, Bence) Lukács marxista fordulatát illető korábbi írásainak magyarázatkiértelmezéseit, és a fordulat diszkontinuitását illető tételnek egy újabb, ún. deliberatív változatát fejti ki.

történt az, ami nem történt. Egyszerű példával élve: ha egy konferenciateremben valaki hirtelen fölsikolt, majd kirohan, ez magyarázatot kíván. Nem arra várunk magyarázatot, hogy akik ülve maradtak, miért maradtak ülve, azaz miért mulasztottak el kirohanni, hanem arra, hogy aki cselekedett, miért cselekedett így. Ám a kontextus változhat: ha mondjuk megszólal valamiféle hangszóró, mondván, tűz van, mindenki azonnal sietve hagyja el az épületet, erre pedig mindenki kirohan, egy ember viszont továbbra is ülve marad, akkor ez utóbbi – ez a negativitás, ez a mulasztás – az, ami magyarázatra vár.

Ezek után a Lukács döntése körül folyó diszkusszió kontextusának általam javasolt kiszélesítése a következőképpen vázolható. Az, hogy Lukács 1918–19-ben csatlakozott a kommunista párthoz és üdvözölte a bolsevik forradalmat, nem tekinthető kivételes eseménynek. Az első világháború végét követően Európa több országában alakult ki forradalmi helyzet, s főként a vesztes országok egy részében következett be balra tolódás vagy baloldali fordulat. Ezzel párhuzamosan – vagy már azt megelőzően – számos úgynevezett polgári értelmiségi fordult rokonszenvvel a baloldal felé, s lett őszinte meggyőződéssel és elkötelezettséggel a szociáldemokrácia vagy a kommunizmus híve. Lukács fordulata – az, hogy egy hét leforgása alatt úgymond Saulusból Paulus lett – közvetlen ismerősei számára persze a meglepetés erejével hatott, ám a korabeli Európa történeti-intellektuális háttere előtt nem tekinthető egyedi, kivételes, megmagyarázhatatlan eseménynek. Számosan helyezték reménységeiket – joggal, jog nélkül – a világorradalom közelgő eljövételébe.

A történeti helyzet egy-másfél évtized múlva azonban radikálisan megváltozott. Azzal párhuzamosan, hogy a bolsevik forradalom a sztálini diktatúrába fordult át, és létrejött a Komintern, egyre több értelmiségi ábrándult ki a kommunizmusból, illetve a marxista mozgalomból és fordult el tőle. Ami azt illeti, a húszas évek végére, illetve a harmincas évek közepére, amikor a nagy perek megindulnak, a kezdeti csatlakozók döntő többsége már rég elfordult a mozgalomtól. Jelentős formátumú és elméleti felkészültségű teoretikus értelmiségi jőszerivel egyetlen egy maradt: Lukács György.

Ezen háttér előtt igazolható a negativitásra vonatkozó kérdés jogosultsága. Amikor a lukácsi életműben magyarázatra vár, ebből a perspektívából szemlélve tehát nem annyira az, pontosabban nem *csupán* az, hogy Lukács miért vált kommunisztává 1918–19-ben – hiszen nem állt egyedül ezzel a döntésével, más polgári értelmiségiek is léptek erre az útra –, mint inkább, illetve éppannyira az is, hogy amikor a mozgalom totalitárius kibontakozásának hatására-tapasztalatára a csatlakozó értelmiségiek egyik a másik után hagyták el a mozgalmat és fordítottak hátat neki, akkor Lukács miért mulasztotta el ugyanezt tenni. E kérdés vizsgálata persze visszavezethet az 1918-as döntéshez, s akkor ezt úgy kell vizsgálnunk, mint olyan döntést, amely – a későbbi fejlemények fényében – visszavonhatatlannak bizonyult, avagy – esetleg – *már eleve* visszavonhatatlan döntésként hozatott meg.

Hogy' is hangzik a fentebb már idézett szöveghely Lukács „A tragédia metafizikájá”-ban? „Az emberi egzisztencia legmélyebb vágya [...] az ember vágya önnönvalóságára. Az a vágy, hogy a lét csúcását síkságos életűttá, értelmét mindennapi valósággá váltsa.” Ezekhez az állításokhoz nagyon is illeszkedik Lukács 1918-as döntése. „A tragédia ott kezdődik,” írja Lukács, „ahová a véletlen csodája az embert és életét fölrepítette”.¹⁶ A döntésre egyetlen aktsussal, *uno actu* kerül sor, a „lét csúcása” azután már „síkságos életűttá, [...] mindennapi valósággá” válhat.

¹⁶ Lukács György: Ifjúkori művek, 496.

Innen szemlélve nem minden alap nélkül állíthatjuk: Lukács döntése eleve visszavonhatatlan döntésként konstituálódott, ilyenként hozatott meg. A „lét csúcsán” kibontakozó „síkságos életút mindennapi valóságával” egy újabb radikális fordulat: a szakítás melletti döntés nyilvánvalóan nem fér össze.¹⁷

¹⁷ Az itt jelzett problémát – egy Lukács és Heidegger döntését illető párhuzam háttére előtt – némileg részletesebben próbáltam vizsgálni egy korábbi írásomban; lásd „Heidegger és Lukács. Száz év mérlege”, Utak és tévutak. A budapesti Heidegger-konferencia előadásai, szerk. Fehér M. István, Budapest, Atlantisz, 1991, 73–111. Itt többek között utaltam a következőkre: „A maga politikai állásfoglalását [...] Lukács sohasem vonta vissza, míg Heidegger, az eltökéltségre vonatkozó, a Lét és időben kidolgozott gondolataival összhangban – melyek szerint késznek kell állni a döntés lehetséges és mindig is szükséges revidálására, visszavonására – nagyon is fölmondhatta a politikával kötött [...] kapcsolatot. Lukács nézőpontjából mármint Heideggerrel szemben felhozható, hogy eltökéltség-fogalma üres és formális marad, Heidegger szemszögéből viszont az a megjegyzés tehető, hogy egy olyan pozíció elfogadása, mely önmagát visszavonhatatlannak deklarálja (lásd: 'Right or wrong, my party') ezzel a formalításra vonatkozó problémával ugyan nem kell, hogy megküzdjön, ám másfelől azt a veszélyt hordozza magában, hogy az ember lemond szabadságáról, vakká válik a szituáció változásai iránt, melyek őt alkalmasint pusztán instrumentummá fokozhatják le – instrumentummá, ti. az ideológiai kihasználhatóság értelmében, és vakká, amennyiben az állítólagos megváltás állapotában elveszti a világ fejlődésével való eleven kapcsolatot.” (Uo. 104. kk.)

„Egy bizonyos, a legabsztraktabb szinten, [Lukács] élete végéig meg volt győződve a kommunizmus igazságáról”, írja egy újabb tanulmányában Vajda Mihály. „A kommunizmus az ő szemében nem volt más, mint az emberiség megváltására tett – ilyen-olyan »efemer« okokból elrontott – kísérlet.” (Vajda Mihály: „A különbség”, Holmi XV, 2003, 821. k.) Úgy gondolom – s ez egy további párhuzam lehet Lukács és Heidegger között –, hogy közvetlenül Heidegger is így látta a nemzetiszocialista mozgalmat. Egyértelműen jelzi ezt egyfelől a Bevezetés a metafizikába nevezetes és heves reakciókat kiváltó helye, mely szerint annak, amivel a „nemzetiszocializmus filozófiájaként házalnak”, az égvilágon semmi köze nincs „e mozgalom belső igazságához és nagyságához”; másfelől az 1966-os Spiegel interjú, melyben Heidegger az előbbi, 1935-ben elhangzott mondas mellett továbbra is kitarva egy helyen így fogalmazott: a nemzetiszocializmus ugyan jó irányban indult el, „ezek az emberek azonban a gondolkodást illetően túlonúl igénytelennek mutatkoztak ahhoz, hogy valóban explicit viszonyt teremtsenek mindahhoz, ami manapság történik és már három évszázad óta úton van.” (Heidegger: Einführung in die Metaphysik. 4. kiadás, Tübingen, Niemeyer, 1976, 152. o.; magyarul Bevezetés a metafizikába, ford. Vajda Mihály, Budapest, Ikon, 1995, 99.; „Spiegel-Gespräch mit Martin Heidegger”, Antwort. Martin Heidegger im Gespräch, szerk. G. Neske, E. Kettering, Pfullingen, Neske, 1988, 81–111, itt 105.; magyarul „Jegyzetek és szövegek Martin Heidegger Bevezetés a metafizikába című művéhez”, id. kiadás, 14.)